

Đenita Haverić

Refleksija 'Attarovih priča u djelima bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima

UDK 821.163.4(497.6).09 Zijaija H.M.
821.163.4(497.6).09 Mostarac F.

Feriduddin Muhammed 'Attar Nišaburi, čuveni perzijski klasik sufijske orijentacije, bio je veoma poznat na ovdašnjim prostorima, a njegova djela bila su veoma popularna i čitana, te su izvršila veliki utjecaj na književno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Fokus ovog rada jeste na refleksiji 'Attarovih priča u djelima Hasana Zijaija Mostarca i Fevzija Mostarca. Hasan Zijai Mostarac napisao je na osmanskome turskom jeziku poznati sufijski spjev *Priča o šejhu Abdurrezzaku* pod utjecajem 'Attarovog *Zbora ptica* (Manteq al-teyr), odnosno na temelju priče o šejhu iz San'ana sadržane u spomenutom djelu. Fevzi Mostarac u svom *Bulbulistanu*, koji predstavlja riznicu književne baštine na orijentalnim jezicima, preuzeo je priču o *Džunejdu i berberu* iz 'Attarove *Spomenice dobrih* (Tazkerat al-'ouliyā'). Analizom navedenih priča dolazimo do zaključka da je kod obje ove priče došlo do kvantitativnog uvećavanja pojedinih segmenata teksta, odnosno da je došlo do *stilske ekspanzije* teksta u odnosu na prototekst.

Ključne riječi: Feriduddin 'Attar, Hasan Zijai Mostarac, *Priča o šejhu Abdurrezzaku*, *Priča o šejhu iz San'ana*, *Zbor ptica*, Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, *Džunejd i berber*, *Spomenica dobrih*

Uvod

Bosna i Hercegovina u doba Osmanskog carstva bila je plodno tlo za nastanak vrijednih književnih djela na arapskom, perzijskom i turskom jeziku, čiji broj je iznimno velik i predstavlja vrijedan dio naše kulturne baštine. Naime, u periodu petstogodišnje vladavine Osmanlija na ovim prostorima javlja se veliki broj pisaca¹ koji su stvarali svoja djela uglavnom oponašajući vrijedna klasična djela na ovim orijentalnim jezicima. Tako oni prilikom pisanja nisu težili originalnosti, nego su nastojali doseći svoj uzor i ideal. U klasicizmu je pojam originalnosti relativiziran, drugačiji od onoga kakav poznajemo danas. Pjesnik se u klasičnom dobu nije morao služiti obmanom da bi koristio ista poetska sredstva koja su koristili i njegovi preci ili savremenici. Štaviše, on je javno i ponosno uzimao elemente tuđih djela, prije svega motive, ali i neke elemente forme. Jedan od osnovnih ciljeva takvoga pjesnika jeste da preuzima tuđe da bi ga oplemenio svojim, a ne da bi ga pokrao i predstavio kao svoje (Duraković 2007: 319). Dakle, pjesnici preuzimaju afirmirane teme i motive iz poznatih književnih djela “koje su već stekle neki ugled, pa imaju literarni status” (Pavličić 1988: 163), te na taj način direktno stupaju u dijalog sa svojim tekstovima uzorima. Može se reći da u orijentalno-islamskoj književnoj tradiciji tematika nije bila od primarnog značaja, već upravo način obrade određene teme. Sukladno tome, filološki kritičari smatrali su da je u arapskoj književnosti “motiv ili tema književnog djela efemernog značaja, te da vrijednost djela ne treba prosuđivati sa stanovišta njenog tematskog izbora, već sa stanovišta umijeća kojim je tema u književnom djelu predstavljena” (Duraković 2007: 295).

Ako govorimo o književnoj baštini Bošnjaka na perzijskom jeziku, primjećujemo da je ona u odnosu na baštinu na arapskom i turskom jeziku po obimu znatno manja, ali po svojoj vrijednosti ne zaostaje za njima.² Na ovdašnjim prostorima, po tekijama, na derviškim skupovima, u džamijama i medresama čitala su se i tumačila djela velikih perzijskih klasika sufijske orijentacije, a posebno Rumijeva *Mesnevija*, potom Sa'dijev *Dulistan* i *Bustan*, Hafizov *Divan* gazela, Džamijev *Beharistan* i druga djela. Ljubitelji spomenutih pjesnika i poklonici sufijske poezije nisu se zadržavali samo na čitanju navedenih klasika, nego su i sami počeli oponašati svoje uzore i pisati djela na orijentalnim jezicima u kojima su iznosili svoje poglede i učenja (Džaka 1978: 591). Jedan od perzijskih autora čija su djela izvršila veliki utjecaj na književno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima jeste Feriduddin Muhammed 'Attar Nišaburi. Rođen je u prvoj polovini 12. stoljeća u porodici spravljača lijekova i mirisa, otuda i njegov nadimak 'Attar, što znači onaj koji spravlja i prodaje mirise i lijekove. Iza sebe je ostavio impozantan broj djela, što u stihu, što u prozi i ubraja se u najveće perzijske pjesnike sufijske orijentacije.

Značaj i vrijednost djela *Pendname* na području Bosne i Hercegovine

Djelo koje je bilo veoma poznato i rašireno na ovim prostorima jeste *Knjiga savjeta*, odnosno *Pendnama* (Pandnāme)³, koje je stoljećima pripisivano Feriduddinu 'Attaru, ali se ni do danas ne zna ko je stvarni autor ovog djela.⁴ Na našim prostorima uobičajen je naziv *Pendi Attar*, što proizlazi iz toga da je u brojnim “rukopisnim primjercima *Pendname* koji su dolazili do

¹ Do sada je registrirano više od 200 bošnjačkih pisaca koji su pisali na orijentalnim jezicima, vidjeti: Bašagić 2007, Handžić 1934, Šabanović 1973.

² O pjesnicima koji su pisali poeziju na perzijskom jeziku vidjeti: Haverić–Šehović 2017: 14–15.

³ *Pendnama* je prevedena s perzijskog na bosanski jezik. Autor je prijevod *Pendname* završio 1904. godine, a pisan je alhamijado pismom, pretežno u slobodnom jedanaestercu. Da bi prijevod bio dostupan širem krugu čitalaca, urađena je njegova transliteracija s alhamijado pisma ('Attar 1990: 15).

⁴ Savremena istraživanja pokazuju da *Pandnāme* (Pendnama) nije 'Attarovo djelo, nego da mu je ono pripisano (Kadkani 1380/2001: 42–43).

ruku bosanskohercegovačkih prepisivača stajalo šejh 'Attarovo ime kao autora" (Moker 2010: 279).⁵ Posebna vrijednost ovog djela ogleda se u tome što je ono, zajedno sa Sa'dijevim *Ādūlistanom*, na ovim prostorima imalo status udžbenika etike u brojnim medresama.⁶ Osim toga, brojni rukopisni primjerci *Pendname*, koji se čuvaju u rukopisnim zbirkama biblioteka na području Bosne i Hercegovine, govore o njenoj raširenosti i popularnosti na ovim prostorima. Ovo djelo također je utjecalo na stvaralaštvo bošnjačkih autora na orijentalnim jezicima, a posebno je važno spomenuti Ibrahima Zikriju Užičanina, koji je živio i stvarao u 19. stoljeću. On je napisao na turskom jeziku spjev *Pendnamu* (Knjiga savjeta) u formi mesneviye koji je posvetio svom sinu.⁷

Ovdje je, ustvari, riječ o *Pendnami* kao žanru u islamskim književnostima koji se "razlikuje (se) od ostalih pjesničkih vrsta u tome što je pisana lahkim jezikom pristupačnim širokom krugu čitalaca kojima je i namijenjena kao didaktičko-moralistička lektira. Njegovana je i na našim prostorima najčešće u alhamijado literaturi, što je razumljivo, jer Bošnjaci ovih krajeva, osim školovanih, nisu znali turski. Koliko se zna, Ibrahim Zikrija je jedini kod nas svoju *Pendnamu* spjevao na turskom jeziku. Ovaj žanr zacijelo ima svoj uzor u *Pendnami* perzijskog klasičnog pjesnika Feriduddina Atara iz 12. stoljeća, koji će kasnije svoje epigone imati kod Perzijanaca, Turaka pa i kod nas" (Trako 1996: 108).

Osim *Pendname*, 'Attarova djela koja su uživala veliku popularnost na ovdašnjim prostorima jesu *Zbor ptica* (Manteq al-teyr), 'Attarovo najpoznatije poetsko djelo, i *Spomenica dobrih* (Tazkerat al-'ouliya'). 'Attar je u *Spomenici dobrih* napisao biografije 97 sufija i ona se uzima kao primjer tečne i jednostavne klasične perzijske proze.

Navedena 'Attarova djela izvršila su veliki utjecaj na bošnjačke autore, među njima se posebno ističu dvije ličnosti, a to su Hasan Zijai Mostarac i Fevzi Mostarac, o kojima će biti više govora u ovome radu.

Refleksija 'Attarove Priče o šejhu iz San'ana u poemi Priča o šejhu Abdurrezzaku Hasana Zijaija Mostarca

Hasan Zijai Mostarac živio je i stvarao u 16. stoljeću (umro 1584/5).⁸ On je jedan od najranijih bošnjačkih divanskih pjesnika koji je pisao na osmanskome turskom i, manjim dijelom, na perzijskom jeziku. Njegov *Divan* broji preko 550 pjesama koje su napisane na osmanskome turskom jeziku, izuzev jedne kaside, 14 gazela i jedne kit'e na perzijskom jeziku.⁹

Utjecaj Feriduddina 'Attara na stvaralaštvo Hasana Zijaija Mostarca ogleda se u njegovom poznatom sufijeskom spjevu *Priča o šejhu Abdurrezzaku* (Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk), koji je u formi mesneviye napisan na osmanskome turskom jeziku. Taj spjev najvjerovatnije je nastao na temelju priče o šejhu iz San'ana, sadržane u djelu *Zbor ptica* (Manteq al-teyr). Riječ je o alegorijskoj priči o šejhu iz San'ana, sufijeskom prvaku koji je živio u Mekki, i koji nakon usnulog sna kreće u Bizant i tamo se zaljubljuje u kršćansku djevojku. U toj svojoj zabranjenoj ljubavi šejh prolazi kroz razna životna iskušenja i nedaće. Postoji mnogo verzija priče o šejhu San'anu koje su nastale prije i nakon 'Attarovog djela i koje su mogle poslužiti kao prototekst za *Priču o šejhu Abdurrezzaku* Hasana Zijaija iz Mostara.¹⁰ Također, na području Osmanskog carstva ovo čuveno 'Attarovo djelo bilo je veoma

⁵ Prvi rukopisni primjerak *Pendname*, prepisan s izvornika na perzijskom jeziku, datira iz 1708. godine (Ždralović 1988: 106), a u periodu od 1708. do 1865. godine *Pendnamu* je prepisalo četrnaest prepisivača, što svjedoči o njenoj rasprostranjenosti na ovom tlu.

⁶ *Pendnama* je u periodu prije dolaska Austro-Ugarske ulazila u sastavni dio obrazovnog procesa. Tako je jedan od uvjeta za prijem u školu *Dārul-mu'allimin*, koju je u Sarajevu 1896. godine, po uzoru na Istanbul, osnovao valija Safvet-paša, bio taj da kandidati "znaju najmanje iz arapskog jezika *Metni Izbar*", a da su "iz perzijskog jezika učili *Pendi Attar* ili da su ovu knjigu mogli pravilno čitati i razumijevati" (Čurić 1983: 159).

⁷ Više o tome vidjeti: Trako 1996: 107–111.

⁸ O životu Hasana Ziaija vidjeti: Čatović 2013: 8–24.

⁹ O *Divanu* Hasana Ziaija Mostarca vidjeti: Mostarac 2010.

¹⁰ Više o ovome vidjeti: Čatović 2013: 163–169.

rašireno i pojavili su se autori koji su pisali oponašajući ga.¹¹ Dakle, veoma je teško utvrditi koji je tekst poslužio Zijaiji kao prototekst, odnosno, hipotekst za nastanak njegove priče. Međutim, s obzirom na to da se 'Attarovo djelo *Zbor ptica* navodi kao najstariji pisani izvor koji bilježi ovu priču, najvjerovatnije je upravo ono poslužilo Zijaiji kao njegov prototekst.¹²

Usporedimo li Zijajino djelo s poglavljem posvećenom priči o šejhu San'anu u 'Attarovom *Zboru ptica*, uočavamo da je verzija te priče kod Zijaija znatno opširnija od njene izvorne verzije kod 'Attara. Ovo je sasvim razumljivo, imajući u vidu da su i drugi autori u Osmanskom carstvu oponašali 'Attara navođenjem i proširivanjem spomenute priče.

Naime, u *Zboru ptica* priča o šejhu San'anu sadrži nešto više od 400 bejtova¹³, dok je Zijai od te jedne priče uspio sačiniti poemu u formi mesnevice od 1725 bejtova. Ustvari, Zijai pojedine dijelove priče razrađuje i proširuje, dakle, dolazi do ekspanzije teksta, a pritom se sadržajno posebno ne udaljava od 'Attara. On često ideju, koja je spomenuta unutar jednog bejta, razrađuje kroz više bejtova. Ako krenemo od samog početka poeme, primjećujemo da Zijai pravi mnogo duži uvod, govoreći o nepromjenjivosti sudbine i ljudskoj bespomoćnosti spram nje. Nakon deset bejtova uvoda, Hasan Zijai započinje s opisom šejha Abdurrezzaka, njegovih vrlina i predanosti islamu. Ovaj opis od 37 bejtova znatno je duži od onog koji nalazimo kod 'Attara, a u kojem se šejh San'an opisuje u 10 bejtova. Ipak, osnovni podaci o šejhu u kojima se navodi da je imao 400 murida, odnosno učenika, zatim da je 50 puta obavio hadž itd. u oba djela su isti. Isto tako, opis šejhovog sna, zbog kojeg se ustvari odlučio krenuti na put, kod 'Attara je ispjevan u samo 2 bejta, dok je kod Zijaija razrađen u čak 17 bejtova. Zatim, u primjeru susreta šejha Abdurrezzaka s kršćanskom djevojkom uočava se postupak ekspanzije teksta, tako što Zijai prvo pravi uvod od 10-tak bejtova, a zatim čitavo jedno poglavlje, pod naslovom *Opis djevojke*, koje sadrži više od 50 bejtova, posvećuje opisu ljepote kršćanske djevojke, dok 'Attar ljepotu djevojke opisuje u 17 bejtova (Vidjeti: Čatović 2013: 172–177; Karahalilović 2015: 114–115).

Možemo zaključiti da je Zijai, preuzevši ovu već afirmiranu priču, direktno stupio u dijalog s drugim tekstovima, odnosno, u prvom redu, s 'Attarovim djelom, te da je priču o šejhu Abdurrezzaku, tj. šejhu San'anu značajno proširio u odnosu na prototekst. Ustvari, ovdje se radi o transpoziciji, odnosno transformaciji teksta koja nema za cilj utjecati na značenje hipoteksta, već samo na njegov kvantitet, dakle riječ je o kvantitativnoj transformaciji teksta (Genette 1997: 228). Transformacija ove priče ogleda se u proširivanju hipoteksta, dakle u njegovoj augmentaciji, a ne u minijaturizaciji. Gerard Genette smatra da se augmentacija razvija u dva smjera, kao *tematska ekspanzija*, tj. proširenje sadržaja priče, ili kao *stilska ekspanzija*, odnosno kvantitativno uvećavanje pojedinih segmenata teksta (1997: 254–262). S obzirom na to da je Zijai kvantitativno uvećao pojedine dijelove teksta, možemo reći da je ovdje zastupljena *stilska ekspanzija* teksta.

Utjecaj perzijskih klasika na djelo *Bulbulistan* Fevzija Mostarca

Jedan od najpoznatijih pisaca i pjesnika na orijentalnim jezicima svako je Fevzi Mostarac, koji je živio i stvarao u 18. stoljeću.¹⁴ On je iza sebe ostavio *Perivoj slavuja*, odnosno *Bulbulistan* (Bolbolestan), jedino prozno

¹¹ Tako "na turskom jeziku postoje dva djela koja sadrže priču o Šejhu San'anu, a koja prethode Zijajinom. To su *Govor ptica* (Mantiku't-tayr) autora Gülsehrija iz 1317. godine, te *Govor ptica* (Lisânü't-tayr) Ali Šiir Nevâija iz 1498. godine. *Govor ptica* autora Gülsehrija sadrži 428 bejtova posvećenih priči o Šejhu San'anu, dok *Govor ptica* Ali Šiir Nevâija sadrži 514 bejtova" (Čatović 2013: 171).

¹² Međutim, sam motiv "govora ptica" ima dugu tradiciju u islamskoj književnosti općenito, a u perzijskoj književnosti datira oko dva stoljeća prije 'Attara. Djelo *Ketâb al-Fosûl* iz druge polovine 10. stoljeća, autora Abdulvehhaba ibn Muhammeda, prvo je u perzijskoj književnosti koje se bavi simbolikom "govora ptica" ('Attâr 1383/2004: 23).

¹³ Razlikuje se broj bejtova ove priče u različitim kritičkim izdanjima ovog djela. Vidjeti: Karahalilović 2015: 114.

¹⁴ Opširnije o Fevziju Mostarcu, njegovu životu i djelu vidjeti: Haverić 2014: 3–6.

djelo¹⁵ napisano na perzijskom jeziku, te ono stoga predstavlja pečat književnog stvaralaštva Bošnjaka na perzijskom jeziku. *Bulbulistan* je napisan u klasičnoj istočnjačkoj formi didaktičke proze bogato ilustrirane stihovima. Stihovi su se najčešće navodili u argumentativne svrhe ili radi zaokruženja misli izrečene u prethodnom proznom fragmentu teksta.¹⁶

Fevzi je svoje djelo pisao ugledajući se na djela slavni perzijskih klasika, u prvom redu na Sa'dijev *Dulistan* (Golestān) i Džamijev *Beharistan* (Bahārestān). Ako poredimo *Bulbulistan* s njegovim književnim uzorima, uočavaju se brojne sličnosti na strukturalno-sadržajnom i jezičko-stilskom nivou teksta.¹⁷

Fevzi je u *Bulbulistanu* prenio teme, motive, izraze i postupke koji se ponavljaju i modificiraju iz jednog djela u drugo, iz jedne generacije autora u drugu generaciju. Međutim, veoma je teško ući u trag svim izvorima koji su poslužili Fevziji za preuzimanje raznih tema i motiva.¹⁸ S velikom vjerovatnoćom možemo reći da je Fevziji za preuzimanje tema i motiva uglavnom poslužio Džamijev *Beharistan*, mada ima tematskih sličnosti i sa Sa'dijevim *Dulistanom*. Pored *Beharistana*, u *Bulbulistanu* postoje dvije priče, koje je najvjerovatnije Fevzi preuzeo iz Džamijevog djela *Dahovi bliskosti* (Nafahāt al-'ons), koje spada u red najpoznatijih biografskih sufijskih djela.¹⁹

Osim Džamija i njegovih djela *Beharistan* i *Dahovi bliskosti*, na Fevzija su u tematskom pogledu utjecala i druga poznata djela perzijske književnosti, poput čuvenog sufijskog djela *Raskrivljanje skrivenog* (Kašf al-mahgūb), čiji je autor Ali ibn Osman Hudžviri, a koje se smatra prvim proznim djelom koje se pojavilo u islamskom tesavvufu na perzijskom jeziku. Također, *Spomenica dobrih* (Tazkerat al-'ouliya') autora Feriduddina 'Attara utjecala je na Fevzija, o čemu ćemo u nastavku teksta više govoriti.

Refleksija 'Attarove priče o Džunejdu i berberu u Fevzijevom *Bulbulistanu*

Tematska sličnost *Spomenice dobrih* i *Bulbulistana* ogleda se u priči o *Džunejdu i berberu*. Ovdje je, ustvari, riječ o Džunejdu Bagdadiju (Ġunayd Baġdādi), koji je zasigurno jedna od najpoznatijih i najvažnijih ličnosti u povijesti sufizma. Priče o njemu prisutne su kod mnogih autora i to ne samo na području Irana nego i šire. Tako je i 'Attar u *Spomenici dobrih* posvetio cijelo 43. poglavlje životopisu Džunejda Bagdagija. S obzirom na to da se 'Attar prilikom pisanja *Spomenice dobrih* koristio i drugim djelima u kojima se nalaze pripovijesti o evlijama ili njihove izreke, nismo sigurni je li ova priča o *Džunejdu i berberu* izvorno njegova.²⁰ Međutim, pretpostavljamo da je priča u *Bulbulistanu* preuzeta iz spomenutog 'Attarovog djela.

Priča koja govori o *Džunejdu i berberu* u *Spomenici dobrih* glasi:

Džunejd je kazivao: "Jedan berber me poučio iskrenosti. Kada sam bio u Mekki, berber je upravo šišao nekog imućnika, pa rekoh: 'Tako ti Boga, možeš li i meni skratiti kosu?' Mogu, reče on, i oči mu se napuniše suzama, a onog imućnika ostavi, nedovršenog, rekavši mi: 'Ustani, jer sve drugo treba ostaviti kad se Bog spomene.' Mene je posjeo, poljubio me u glavu i skratio mi kosu. Potom mi dade papir u kojem je bilo nešto novca i reče: 'Ovo troši za svoje potrebe.' U sebi odlučih da ću, čim mi se pruži prilika, uzvratiti na njegovo dobročinstvo. Domalo mi iz Basre stiže jedna kesa sa zlatnicima. Odnio sam je njemu. 'Šta je to?', upita me. Rekoh: 'Odlučio sam

¹⁵ Osim *Bulbulistana*, koji zadovoljava sve strukturalne i sadržajne karakteristike jednog djela, ovdje se treba spomenuti i jedna *Poslanica* na perzijskom jeziku, iako se ona ne može smatrati cjelovitim djelom, s obzirom na to da je riječ o jednom traktatu napisanom na šest folija. Naime, riječ je o *Poslanici* šejha Abdullaha ef. Bošnjaka, koju je 1034. godine po Hidžri napisao na perzijskom jeziku, a čiji je naslov *Serr-e yaqin fi goulibi Ta'ala: Wa'bud Rabbake hattā ya'tiyak al-yaqin* (Tajna jamačnoga uvjerenja (*yaqina*) protumačena riječima Uzvišenog: Robuj Gospodaru svome sve dok ti jamačno uvjerenje (*yaqin*) nadode). Više o spomenutoj *Poslanici* vidjeti: Moker 2011: 209–220.

¹⁶ O strukturi i sadržaju *Bulbulistana* vidjeti: Haverić 2014: 11–17.

¹⁷ Vidjeti: Haverić 2014: 28–41.

¹⁸ Više o izvorima *Bulbulistana* vidjeti: Mostarac 1973: 16–30, Haverić 2014: 63–73, Karahalić 2014: 12–16; Malić 1935: 63–74.

¹⁹ Džamijeva knjiga *Dahovi bliskosti* (Nafahāt al-'ons) napisana je na perzijskom jeziku oko 1476. godine i spada u najbolje primjere perzijske proze. Ona obuhvata biografije preko šest stotina pisaca, naučnika i sufijskih šejhova te predstavlja izuzetan zbornik materijala za historiju sufizma.

²⁰ O izvorima koji su 'Attaru poslužili za pisanje *Spomenice dobrih* (Tazkerat al-'ouliya') vidjeti: 'Attar 2004: 17–18.

da ću prvi novac koji dobijem dati tebi. Ovo je došlo.' On reče: 'Čovječe, zar te nije stid Boga?! Tražio si da te ošišam pozvavši se na Boga, a sad mi hoćeš platiti. Zar si vidio nekoga da je uradio nešto radi Boga, pa onda za to uzeo novac?'²¹

Priča o Džunejdu i berberu nalazi se u trećem poglavlju, odnosno huldu²² *Bulbulistana* i glasi:

Iskrenost

Upitaše Džunejda bin Muhammeda: "Koga si doživio kao najiskrenijeg čovjeka?" Reče: "Ranije sam nekoliko godina proveo u Mekki. Silno me bijaše ophrvala neimaština, tako da nisam imao nijednog novčića. Od dužine kose spopala me glavobolja. Ne znajući šta bih, kružio sam s kraja na kraj bazara. Vidjeh jednog brijaja: u dućančiću je šišao ljude. Pogledah ga mudro i proničljivo, znao sam da spada među dobročinitelje. Prišao sam mu i rekao: 'Porasla mi je kosa; skрати [je] radi Svevišnjeg Boga, siromah sam, ni pare nemam.'

Šišao je nekog bogataša. Njega otpravi, te reče: 'Bogatašu, strpi se malo, jer tebe se uslužuje radi dunjaluka, a ovog se uslužuje radi Svevišnjeg Boga.' Posjede me na bogataševo mjesto i ošiša [me]. Potom mi dade umotan papir, u njemu bijaše nekoliko zlatnika, i reče: 'Uzmi ovo i troši.' Uzeo sam ga od njega i otišao; sebi sam rekao: 'Prvo što mi Svevišnji Bog da, njemu ću dati.'"

Kit'a

Ne prihvati ukrase svijeta ovoga – Zaljubljeni na putu Boga Veličanstvenoga
Odreći će se hiljadu bogataša – Ko traži Božije zadovoljstvo, za jednog sirotana

"Kad sam stigao pred džamijska vrata, vidjeh jednog prijatelja kako me traži. Kad me je vidio, reče: 'Gdje si, Džunejde? Tražim te od zore pa sve do sada.' Rekoh: 'Da bude hairli.' Reče: 'Iz Basre ti je došla ova kesa, uzmi!' Ja uzeh, iz kese izvadih i prebrojah: stotinu zlatnika. Obradovah se i rekoh: 'Hvala Allahu! Svevišnji Bog mi je ostvario želju, i nije dopustio da se sramim pred darežljivošću jednog brijaja.'"

Kit'a

Hvala neka je dušom i srcem onom Bogu, Koji me, olakšavajući, dovede do željenog
Neću ostati pod teretom zabvalnosti nikome – Pomoći Njegovom, ni nesretan ni postiden

"Skočio sam i otišao u brijajevu radnju. Rekoh: 'Selam alejkum, plemeniti.' Reče: 'Alejkumu selam. Nešto trebaš?' 'Da', rekoh, i onu mu kesu dadoh. 'Šta je ovo?', reče. Rekoh: 'Zavjetovao sam se Bogu da ću prvo što mi dopadne ruku tebi dati. I, evo – ovo je bilo prvo, uzmi!' Reče: 'Nije te stid Onog Kome će se položiti račun na Danu vjere?', tj. zar te nije stid Gospodara Kijameta? 'Zar mi nisi rekao da te ošišam radi Boga?!' Rekoh: 'Jesam.' Reče: 'S kakvim obrazom sad kažeš da uzmem nagradu za to?!' Baci onu kesu i reče: 'Bog zna da ti ne spadaš među iskrene. Da si jedan od njih, ne bi me ovako osramotio. Ako sam ono učinio radi Boga, [i sad] za to uzmem nagradu, kako ću otići na Kijamet?!' Začudih se tome i rekoh srcu svome: 'Pohlepniče, vidje li šta je iskren čovjek, i kakav je onaj koji traži zadovoljstvo Svevišnjeg Boga?'"

²¹ Navela sam svoj prijevod priče na bosanski jezik; priču na perzijskom jeziku preuzela sam iz kritičkog izdanja *Tazkerat al-'uliyā'* koje je priredio Mohammad Esteghlāmi, a priča glasi:

نقل است که گفت اخلاص از حجای آموختم. وقتی به مکه بودم، حجای موی خواجه ای راست می کرد، گفتم از برای خدای موی من توانی ستردن. گفت توانم و چشم پر آب کرد، و خواجه را رها کرد-تمام ناشده-، و گفت بر خیز! که چون حدیث خدای آمد، همه در باقی شد. مرا بنشانند، و بوسه ای بر سرم داد، و مویم باز کرد. پس کاغذی به من داد، در آنجا قراضه بی چند. و گفتم این را به حاجت خود صرف کن! با خود نیت کردم که اول فتوحی که مرا باشد به جای او مرورت کنم. پس بر نیامد که از بصره صره بی زر برسید. پیش او بردم. گفت چیست. گفتم نیت کرده بودم که هر فتوحی را که اول بیاید به تو دهم. این آمده است. گفت ای مرد! از خدای شرم نداری، که مرا گفتمی از برای خدای موی من باز کن! و پس مرا چیزی دهی! که را دیدی که از برای خدای کاری کرد، و بر آن مردی گرفت (Attār 1379/2000: 459).

²² U divanskoj književnosti Huld je jedna od osam dženetkih kapija ili jedan od osam Dženneta, odnosno, dženetški perivoj od žutog merdzana.

Kit'a

*Ako želiš biti čovjek iskreni – Prođi se želje za svim osim Boga, Božije zadovoljstvo traži
Ništa osim ljubavi što počast donosi ne želi – Svako ono biće koje srcem Boga traži*

(Karahalilović 2014: 189–190)²³

Usporedivši ove dvije priče, uočavamo da je priča u *Bulbulistanu* znatno duža, otprilike četiri puta, od priče u *Spomenici dobrih*. Dolazi se do zaključka da je Fevzi ovu priču, kao i većinu drugih u *Bulbulistanu*, znatno proširio, obogativši je

²³ Priča na perzijskom jeziku glasi:

اخلاص

از جنید ابن محمد پرسیدند که مرد مخلصتر که را دیدی؟ گفت: از این نخست سالی چند در مکه بودم. تنگدستی مرا بسیار روی نهاد چنان که یک تنکه را نیز مالک نیستم بود. از درازی موی سرم مرا درد سر پیدا شد. بناچار در بازار گرد بگرد گردان بودم؛ مزینی را دیدم: در دگانه ای مردمان را تراش می کند. به حکمت [او] فراست در وی نگاه کردم؛ دانستم که از اهل خیرات است. در پیش وی رفتم و گفتم: موی سرم دراز شده است. بهر خدای تعالی، باز کن ایرا از جمل فقرایم؛ تنکه ندارم! در دست وی توانگری بود. آن را بهشت؛ گفت: ای توانگر، تو یکبار صبر کن ایرا خدمت تو از بهر دنیاست، و خدمت این از بهر ایزد تعالی است. مرا در جایگاه توانگر بنشانند و تراش کرد، و آنچه کاغذی سر پیچیده زری چند در وی بود به من داد و گفت: این را بستان و نفقه کن. آن را از وی بستیدم و برفتم و با خود گفتم: اول چیزی که خدای تعالی به من دهد، من به وی دهم.

قطعه

نخرید زیب عالم را بحیثه
فدا دارد هزار صاحب نوالش
محب راه حق جل جلاله
رضا جوی خدا با یک کلاله

چون به در مسجد رفتم، دوستی را دیدم از اصحاب که مرا طلب می کند؛ چون مرا دید، گفت: یا جنید، در کجایی که از سحر تا به این دم من ترا طلب کرده ام؟! گفتم: خیر باشد. گفت: این صرّه از بصره ترا آمده است. بستان! من نیز ستیدم و از همیان بیرون آمدم و بشمردم: صد زر مسکک. شاد شدم و با خود گفتم: الحمد لله! خدای تعالی من مسکین را به کام رسانید و مرا در زیر عطای مزینی شرمنده نه ساخت.

قطعه

سپاس جان و دل به آن خدا باد
نه مانم زیر بار منت کس
که از تسهیل رسانیدم به مطلوب
به عوئش بعد از این ناکام و محبوب

برخاستم و در کارگاه مزینی آمدم؛ گفتم: السلام علیک، یا ذی الکرّم! گفت: وعلیک السلام! حاجت هست؟ گفتم: بلی؛ آن صرّه را به وی دادم. گفت: این چیست؟! گفتم: با خدا عهد کرده بودم که هر آن اول [چیزی] که به دست من افتاد، به تو دهم. اینک از همه نخست این درآمد. بستان! گفت: لا تَسْتَحِي مِنْ دَيَانِ يَوْمِ الدِّينِ؟! یعنی: شرم نداری از پادشاه رستاخیز؟! نه مرا گفتی که از بهر خدا موی سرم تراش کن؟! گفتم: آری. گفت: یا کنون با چه روی می گویی که مزدش بستان؟! هیچ کسی را دیدی که از بهر خدا کاری کند و آنچه مزدش بستاند؟!!

و آن صرّه را ببنداخت و گفت: خدا می داند که تو از جمل مخلصان نیستی. اگر از جمل ایشان باشی، مرا چنین رسوا نکرده ای. اگر من آن کار که بهر خدا کرده ام مزدش بستانم، رستاخیز را به چه صورت خواهم رفت؟! من در وی عجب ماندم و با دل خود گفتم: ای هوایی، دیدی که مرد مخلص چون است، و رضا جوی خدای تعالی چه گونه باشد؟!!

قطعه

اگر خواهی که باشی مرد مخلص
جز مهر شرف بخشا نخواهد
هوای غیر حق هل حق رضا جو
هر آن ذاتی که شد از دل خدا جو

[fol. 31b–33a]

Priču na perzijskom, kao i njen prijevod na bosanskom jeziku, preuzela sam iz kritičkog izdanja *Bulbulistana* koje je priredio Karahalilović (2014).

dijalozima, mnogobrojnim opisima i stihovima i da je time priči dao jedan sasvim novi pečat. Naime, 'Attarova priča o Džunejdu Bagdagiju prilično je kratka, a odlikuje se jednostavnim prozним stilom pisanja koji je, također, zastupljen i kod Fevzija u njegovoj priči u *Bulbulistanu*.²⁴ Međutim, Fevzi proširuje pojedine segmente 'Attarovog teksta, tako što dodaje rečenice koje dodatno opisuju same događaje priče. Ali, ono što najviše razlikuje ove dvije priče jeste dodavanje stihova koji uopće ne postoje kod 'Attara. Fevzi u svoj *Bulbulistan* dodaje stihove, ukupno šest stihova, odnosno tri puta po dva stiha, koji se uglavnom navode radi zaokruženja misli izrečene u prethodnom proznom fragmentu teksta. Ustvari Fevzi upotrebljava monorimičnu poetsku formu koja se zove *kit'a* (qet'e), a pod kojom se podrazumijeva skupina distiha koji su tematski i smisaono međusobno povezani, rimuju se i imaju istovjetan metar.²⁵

Na kraju, možemo zaključiti da se u ovoj priču u *Bulbulistanu*, isto kao i u Zijaijevoj *Priči o šejhu Abdurrezzaku*, radi o kvantitativnoj transformaciji teksta, koja se ogleda u proširivanju hipoteksta, dakle u njegovoj augmentaciji, a ne u minijaturizaciji. S obzirom na to da je Fevzi kvantitativno uvećao pojedine dijelove teksta, pri čemu nije došlo do proširenja samog sadržaja priče, možemo reći da je ovdje zastupljena *stilska ekspanzija* teksta.

Također, neka od imena spomenutih u *Bulbulistanu* nalaze se i u *Spomenici dobrih*, kao što su Ibrahim Edhem, Sufjan Savri, Fadl Bermekid, Džunejd, Šibli, Šekik i drugi, što govori o tome da je 'Attarovo djelo utjecalo na Fevzijev *Bulbulistan*.

Zaključak

Na osnovu svega rečenog možemo zaključiti da je Fevzi Mostarac u svoj *Bulbulistan* preuzimao fabulu, motive i teme iz raznih perzijskih djela, između ostalog preuzeo je priču o Džunejdu Bagdadiju iz 'Attarovog djela *Spomenica dobrih*. Isto tako Zijai Mostarac svoj je sufijski spjev *Priča o šejhu Abdurrezzaku* napisao na temelju priče o šejhu San'anu, sadržane u 'Attarovom djelu *Zbor ptica*. Sve ovo govori da su oni veoma dobro poznavali tradiciju, što je u doba klasicizma bio jedan od uvjeta za nastanak djela vrijednog pažnje, budući da je tradicija predstavljala rezervoar motiva. Pored preuzetih motiva i tema iz raznih djela, ne može se poreći ni njihova originalnost, koja se iskazuje u domenu originalnog stilskog izraza i forme. Naime, oni preuzetim motivima, odnosno sadržaju daju novu formu, koja, ustvari, daje vrijednost njihovom stvaralaštvu.

Dolazimo do zaključka da ličnost Feriduddina 'Attara zauzima posebno mjesto i ulogu na prostoru Bosne i Hercegovine, te da su njegova poznata djela obilježila književno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima. 'Attarove priče našle su pogodno tlo u baštini na perzijskom ali i na turskom jeziku. To pokazuje slobodnu razmjenu ideja i tema u različitim tradicijama.

Literatura i izvori:

'Attār Nišābūrī, Farīdoddīn (1379/2000) *Tazkerat al-'ouliyā'*. Tashih-e Mohammad Esteqlāmī. Čāp-e dawāzdahom. Tehrān: Zawwar.

'Attār Nišābūrī, Farīdoddīn (1383/2004) *Man-teq al-teyr*, moqaddame, tashih wa ta'liqāt: doktor Mohammad Rezā Šafī'ī Kadkanī. Čāp-e awwal. Tehrān: Entešārāt-e Soxan.

²⁴ Jezik i stil *Bulbulistana* jednostavan je i tečan, osim uvoda knjige i uvoda svakog poglavlja koji su pisani teškim, izvještačnim i kitnjastim stilom (vidjeti: Haverić 2014: 11–12).

²⁵ Klasični pjesnici orijentalno-islamskog kulturnog kruga ovom formom "najčešće su izražavali neku moralnu poruku, mada su se u njoj pisali i *panegirici* (madh), *tužbalice* (marsiyeh), *rugalice* (hağw), kao i pjesme drugih žanrova. Za razliku od *gazela* i *kaside*, dva polustiha prvog distiha kupleta međusobno se ne rimuju. Uobičajen broj distiha kupleta kreće se od dva do petnaest, mada su zabilježeni i kupleti od pedeset distiha" (Karahalilović 2014: 130).

- 'Attar, Feriduddin Muhammed (1990) *Pend-nama* (Knjiga savjeta), prijevod s perzijskog: hafiz Mehmed Hulusi Mulahalilović. Sarajevo: El-Kalem.
- Attar, Feriduddin Muhammed (2004) *Spomenica dobrih (Tadhkirat al-Awliya)*, prijevod s perzijskog: Muamer Kodrić. Sarajevo: Kulturni centar ambasade I. R. Iran u BiH; AL-HODA, International Publishers&Distributers.
- Bašagić, Safvet-beg (2007) *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo: Preporod.
- Čatović, Alena (2013) *Orijentalno-islamska književna tradicija u stvaralaštvu Hasana Zijaije Mostarca*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Čurić, Hajrudin (1983) *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Duraković, Esad (2007) *Orijentologija: univerzum sakralnoga teksta*. Sarajevo: Tugra.
- Džaka, Bećir (1978) "Književnost muslimana Bosne i Hercegovine na perzijskom jeziku". *Radio Sarajevo – Treći program*. God. VII, br. 19. Str. 587–600. Sarajevo.
- Genette, Gerard (1997) *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Prijevod: Channa Newman & Claude Doubinsky. University of Nebraska Press.
- Handžić, Mehmed (1934) *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*. Sarajevo.
- Haverić, Đenita (2014) *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Haverić, Đenita; Šehović, Amela (2017) *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*. Sarajevo: Institut za jezik.
- Kadkanī, Mohammad Rezā Šafi'ī (1380/2001) *Zabūr-e fārsī: Negāhī be zendegī wa ġazalḥā-ye fārsī*. Tehrān: Mo'assese-ye entešārāt-e Āgāh.
- Karahalilović, Namir (2014) *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbole-stān) autora Fevzija Mostarca*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Karahalilović, Namir (2015) "Naratološka analiza *Priče o šejhu iz San'ana* u verziji Hasana Zijaija Mostarca u svjetlu perzijske sufijske književne tradicije". *Pismo, Časopis za jezik i književnost*. Br. 13. Str. 110–123. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Malić, Milivoje (1935) *Bulbulistan du Šaiḫb Fevzi de Mostar*. Paris: Librairie L. RODSTEIN.
- Moker, Mubina (2010) "Utjecaj *Pend-name* u oblikovanju sufijske misli u BiH". *Znakovi vremena*. Br. 48/49. Str. 277–297. Sarajevo: Naučno-istraživački institut "Ibn Sina".
- Moker, Mubina (2011) "Tajna jekina u svjetlu gnostičkoga nauka šejha Bošnjaka". *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Br. 60. Str. 209–220. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Mostarac, Fevzi (1973) *Bulbulistan*. Prijevod, uvod, napomene i komentari: Džemal Čehajić. Sarajevo: Svjetlost.
- Pavličić, Pavao (1988) "Intertekstualnost i intermedijalnost". U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta. Str. 157–195.
- Šabanović, Hazim (1973) *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*. Sarajevo: Svjetlost.
- Trako, Salih (1996) "Pend-nama – Knjiga savjeta Ibrahima Zikrije Užičani-na". *Anali Gazi Husrev-Begove biblioteke*. Vol. 10. Br. 17–18. Str. 107–112. Sarajevo.
- Zijaija Mostarac, Hasan (2010) *Divan*. Napisala, prevela i priredila: Alena Čatović. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Ždralović, Muhamed (1988) *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*. Sv. II. Sarajevo: Svjetlost.

Abstract

The Reflection of 'Attar's Stories in Works Written by Bosniak Authors in Oriental Languages

Dženita Haverić

Feriddudin Muhammad 'Attar Nishapuri, the renowned Persian classic of sufi orientation, was very famous in this region and his works were very popular and widely read, whereby they had a great impact on the literary works written by Bosniaks in oriental languages. The paper focuses on reflections of 'Attar's stories in the works by Hasan Zijai Mostarac and Fevzija Mostarac. Hasan Zijai Mostarac wrote the well-known poem *The Story of Sheikh Abdurrezzak* in the Ottoman Turkish language under the influence of 'Attar's *Speech of Birds* (Manteq al-tayr), that is, based on the story of Sheikh from San'an from that book.

In his work *Bulbulistan*, which represents the treasure of literary tradition in oriental languages, Fevzi Mostarac took the story about *Juneyid and a Barber* from 'Attar's *Epistle of the Good* (Tazkerat al-'ouliyā'). The analysis of these stories has revealed that a quantitative expansion of some parts of the text is present in both stories, that is, there is a *stylistic expansion* of the text with regard to the prototext.

Keywords: Feriddudin 'Attar, Hasan Zijai Mostarac, *The Story of Sheikh Abdurrezzak*, the story of Shajh from San'an, *Speech of Birds*, Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, *Juneyid and a Barber*, *Epistle of the Good*